

ఆంధ్రోద్యమం – ఆంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటు:

1910లో విజ్ఞాన చంద్రికా మండలి ప్రచురించిన చిలుకూరి వీరభద్రరావు ఆంధ్రుల చరిత్రలోని తొలి పలుకులు తెలుగువారి గత వైభవాన్ని వివరించాయి. మద్రాస్ రాష్ట్రంలో జరుగుతున్న అన్యాయాలు, అవమానాలకు వ్యతిరేకంగా తెలుగు వారు తమ భాషా, సంస్కృతులను రక్షించుకోవడానికి ఆంధ్రోద్యమాన్ని ప్రారంభించారు. జాతీయోద్యమానికి శాఖ అయిన ఉప జాతీయోద్యమం ఈ ఆంధ్రోద్యమం అని భోగరాజు పట్టాభి సీతారామయ్య పేర్కొన్నారు. మద్రాస్ రాష్ట్రంలో ఆంధ్ర ప్రాంతం 58% విస్తీర్ణంలో ఉంది. జనాభాలో 40 శాతం మంది తెలుగువారే. భాషా పరంగా దేశంలోనే తెలుగువారు మూడో స్థానంలో ఉన్నారు.

కానీ 1910 నాటికి మద్రాస్ రాష్ట్రంలో తెలుగు వారి స్థానం చాలా తక్కువగా ఉంది. సబ్ కలెక్టర్లు 1/3, డిప్యూటీ కలెక్టర్లు 21/39, జిల్లా జడ్జీలు 0/19, డిస్ట్రిక్ మున్సిపల్లు 30/93, జిల్లా రిజిస్ట్రార్లు 2/17 మందిగా ఉన్నారు. 1915 నాటికి రాష్ట్రంలోని 31 కళాశాలల్లో 8 మాత్రమే ఆంధ్ర ప్రాంతంలో ఉన్నాయి. మొత్తం 583 సెకండరీ పాఠశాలల్లో 163 మాత్రమే ఉన్నాయి. పాఠశాలమిక పాఠశాలలు 3800 ఉండగా అందులో 400 మాత్రమే ఆంధ్రలో ఉన్నాయి.

మాదాల వీరభద్రరావు ఆంధ్రోద్యమాన్ని భావనాదశ, ప్రచార దశగా విభజించారు. 1903-04 మధ్య గుంటూరులో జొన్న విత్తల గురునాథం ఆధ్వర్యంలో యంగ్‌మెన్ లిటరరీ అసోసియేషన్ స్థాపితమైంది. దీనికి కురుపాం రాజా కార్యదర్శిగా పనిచేశారు. హిందూ పత్రికలో వ్యాసాలు రాస్తూ ఆంధ్రోద్యమ భావనకు అంకురార్పణ చేశారు. గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి, ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ, దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య YLA (యంగ్‌మెన్స్ లిటరరీ అసోసియేషన్)లో ముఖ్య సభ్యులు. 1911లో ఉన్నవ, జొన్నవిత్తల తెలుగు ప్రజలు నివసిస్తున్న మొత్తం ప్రాంతాన్ని ఒకే చిత్రపటంగా

తయారుచేశారు. "తెలుగువారిని ఏకంచేసి వారికి ప్రత్యేక రాష్ట్రం, గవర్నర్, శాసనమండలిని ఏర్పాటుచేయడం ఆంగ్ల పాలకుల ధర్మమం" అని ఆంధ్రకేసరి పత్రిక రాసింది. 1911 ఢిల్లీ దర్బారులోనే భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల భావనకు బీజం పడింది.

'ప్రత్యేక ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేస్తే తప్ప తెలుగు ప్రజల సంస్కృతికి రక్షణ లేదు' అని దేశాభిమాని పత్రిక రాసింది. 1912 మేలో నిడదవోలులో 21వ కృష్ణా, గుంటూరు, గోదావరి జిల్లాల సంయుక్త సమావేశాలు వేమవరపు రామదాసు పంతులు అధ్యక్షతన జరిగాయి. ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటు తీర్మానాన్ని సూర్యనారాయణ ప్రతిపాదించగా, వాయిదా వేయాలని సాంబశివరావు కోరారు.

తీర్మానం నెగ్గకపోయినా గుంటూరు ప్రతినిధులు నిరుత్సాహపడకుండా కొండా వెంకటప్పయ్య కార్యదర్శిగా స్థాయి సంఘాన్ని నియమించారు. ప్రత్యేక ఆంధ్రరాష్ట్ర ఆవశ్యకతను వివరిస్తూ కొండా, జొన్నవిత్తుల ఒక పుస్తకాన్ని ప్రచురించారు. దేశంలో ఇప్పటికీ సమైక్యం కష్టమైంది, ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్రం వల్ల మరో అడ్డంకి ఏర్పడుతుందని హిందూ పత్రిక రాసింది. న్యాయపతి సుబ్బారావు కూడా ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్ర కోరికను తిరస్కరించారు.

1913 ప్రథమాంధ్ర మహాసభ - బాపట్ల

గుంటూరు జిల్లా బాపట్లలో బి.ఎన్. శర్మ అధ్యక్షతన 1913, మే 20న ప్రథమాంధ్ర మహాసభ ప్రారంభమైంది. ప్రత్యేకాంధ్ర తీర్మానాన్ని వి. రామదాసు పంతులు ప్రతిపాదించగా న్యాయపతి సుబ్బారావు, మోచర్ల రామచంద్రరావు, గంటి వెంకట రామయ్యలు వ్యతిరేకించారు. కృష్ణారావు సవరణ తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించారు. బాపట్ల సమావేశం ఆంధ్రోద్యమానికి నాంది పలికింది. రెండో ఆంధ్ర మహాసభ సమావేశాలు విజయవాడలో న్యాయపతి సుబ్బారావు అధ్యక్షతన 1914 ఏప్రిల్లో జరిగాయి. మందా సూర్యనారాయణ ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్ర తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించగా, రామదాసు పంతులు బలపరిచారు. నెల్లూరు, కడప ప్రతినిధులు వ్యతిరేకించినప్పటికీ తీర్మానం నెగ్గింది. మూడో సభలు 1915 మేలో పానగల్ రాజా అధ్యక్షతన

విశాఖపట్నంలో జరిగాయి. ఈ సమావేశంలో పదకొండు తెలుగు జిల్లాలను ప్రత్యేక రాష్ట్రంగా రూపొందించడం న్యాయం, ఆవశ్యకం అని, సెకండరీ పాఠశాలల్లో తెలుగు బోధనా భాషగా ఉండాలి అని తీర్మానించారు. నాలుగో సభలు 1916 మేలో కాకినాడలో దక్షిణ భారత గోఖలే మోచర్ల రామచంద్రరావు అధ్యక్షతన జరిగాయి. ఆహ్వాన సంఘం అధ్యక్షులు కృష్ణారావు. యుద్ధానంతరం సాధ్యమైనంత త్వరలో రాష్ట్రం ఏర్పాటు చేయాలని ప్రభుత్వాన్ని కోరాలని తీర్మానం చేశారు. నెల్లూరు అనంతపురం ప్రతినిధులు దీనికి వ్యతిరేకించారు.

1917 జూన్ లో అయిదో ఆంధ్ర మహాసభ సమావేశాలు కొండా వెంకటప్పయ్య అధ్యక్షతన నెల్లూరులో జరిగాయి. ఇదే సంవత్సరం ఏప్రిల్ లో బి.ఎన్. శర్మ అధ్యక్షతన ఆంధ్ర రాజకీయ సమితి (1917) ఏర్పడింది. ఈ సమావేశంలో సర్కారు ఆంధ్ర, రాయలసీమ జిల్లాల మధ్య అభిప్రాయ భేదాలు బహిర్గతమయ్యాయి. గుత్తి కేశవ పిళ్లై, ఏకాంబర్ అయ్యర్ (నంద్యాల) మద్రాస్ రాష్ట్ర అనుకూలురు. కానీ గాడిచెర్ల హరిసర్వోత్తమరావు లాంటి నాయకులు ఆంధ్రోద్యమానికి అనుకూలురు. ఓటింగ్ జిల్లాలవారీగా జరగాలని, జిల్లాకు ఒక ఓటు ఇవ్వాలని గాడిచెర్ల ప్రతిపాదించారు. బి.ఎన్. శర్మ మధ్యవర్తిత్వంతో ప్రత్యేకాంధ్ర తీర్మానం నెగ్గింది. 1917 విజయవాడ ప్రత్యేకాంధ్ర మహాసభ సమావేశం నిర్ణయం ప్రకారం 1917, డిసెంబరు 17న న్యాయపరి సుబ్బారావు నాయకత్వంలోని ప్రతినిధి బృందం మాంటేగ్ ను కలిసి ప్రత్యేక రాష్ట్ర ఆవశ్యకతను వివరించారు.

1918 ఫిబ్రవరిలో బి.ఎన్. శర్మ కేంద్ర శాసనసభలో భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాలను ఏర్పాటు చేయాలని చేసిన ప్రతిపాదన వీగిపోయింది. భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటుకు సమయం ఆసన్నంకాలేదని సురేంద్రనాథ్ బెనర్జీ అభిప్రాయపడ్డారు. తీర్మానం ఒక్క ఆంధ్ర రాష్ట్రానికే అయితే సమర్థించి ఉండేవాడినని తేజ్ బహదూర్ సుప్రసాద్ అన్నారు. విశాఖపట్నం జిల్లా సమావేశానికి అధ్యక్షత వహించిన జయపూర్ మహారాజు విక్రమదేవ వర్మ తాను పుట్టుకతో ఆంధ్రుడిని కాకపోయినా ఆంధ్రోద్యమం పట్ల అపారమైన సానుభూతి ఉందని ప్రకటించాడు.

1918 కడపజిల్లా సమావేశానికి అధ్యక్షత వహించిన నెమలి పట్టాభి రామారావు కూడా ఆంధ్రోద్యమాన్ని బలపరిచారు. 1891లో పి. ఆనందాచార్యులు కాంగ్రెస్కు అధ్యక్షత వహించారు. న్యాపతి సుబ్బారావు ఐఎన్సీ కార్యదర్శిగా విచ్చేశారు. 1914మద్రాస్ ఐఎన్సీ సమావేశానికి 256 మంది ఆంధ్ర ప్రతినిధులు పాల్గొన్నారు. కానీ ఆంధ్రులకు సరైన ప్రాతినిధ్యం ఇవ్వలేదు.

ప్రత్యేక ఆంధ్ర కాంగ్రెస్ సర్కిల్ ఏర్పాటు (1918, జనవరి 22)

1916 లక్నో కాంగ్రెస్ సమావేశంలో ఐఎన్సీ కమిటీ ఆంధ్ర కాంగ్రెస్ సర్కిల్ ఏర్పాటు విషయాన్ని పరిశీలించింది. పట్టాభి, కొండాల కృషి, తిలక్ జోక్యంతో 1918, జనవరి 2న న్యాపతి సుబ్బారావు అధ్యక్షుడిగా, కొండా కార్యదర్శిగా ప్రత్యేకాంధ్ర కాంగ్రెస్ సర్కిల్ ఏర్పడింది. మాంటేగ్, ఛెమ్స్ ఫర్డ్ సంస్కరణలు 1918 జులైలో ప్రకటితమయ్యాయి. అందులో ప్రత్యేకాంధ్ర ప్రస్తావన లేకపోవడంతో 1918, ఆగస్టు 17న గుంటూరులో కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు అధ్యక్షతన జరిగిన ప్రత్యేకాంధ్ర మహాసభ సమావేశంలో ఆంధ్రులు నిరసన తెలియజేశారు. పట్టాభి అఖిల భారత భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల సమావేశాన్ని ఏర్పాటు చేయాలన్న ప్రతిపాదనను ఐఎన్సీ అంగీకరించలేదు. ఆంధ్ర సంఘం తరుపున మాచర్లరామచంద్రరావు వినతి పత్రాన్ని లండన్లో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి సమర్పించారు. వెంకటపతిరాజు మద్రాస్ శాసనమండలిలో తీర్మానాన్ని ప్రవేశపెట్టారు. గాంధీజీ సహాయ నిరాకరణ ఉద్యమం వల్ల ఆంధ్రోద్యమం మరుగున పడింది. 1920 నాగ్ పూర్ కాంగ్రెస్ సమావేశం భాషా ప్రయుక్త కాంగ్రెస్ విభాగాల ఏర్పాటుకు ఆమోదించారు.

1922లో రామయ్యపంతులు కేంద్ర శాసన మండలిలో ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటును గురించి ప్రవేశపెట్టిన తీర్మానం తిరస్కరణకు గురైంది. 1916 నవంబరులో దక్షిణ భారత ప్రజల సంఘాన్ని (South India Peoples Association - SIPA) పిట్టి త్యాగరాయచెట్టి స్థాపించారు. 1917 ఫిబ్రవరి 20న జస్టిస్ అనే పత్రికను ప్రారంభించారు. తెలుగు, తమిళం, ఆంగ్ల భాషల్లో పత్రిక నడిపారు. SIPA జస్టిస్ పార్టీగా మారింది. ఈ పార్టీ రాజ్యాంగ సంస్కరణల కోసం

ఒక ప్రతినిధి బృందాన్ని లండన్‌కు పంపింది. కె.వి. రెడ్డినాయుడు (ఏలూరు), కోకా అప్పారావు నాయుడు (బర్హంపూర్), పానగల్ రాజా ప్రతినిధి బృందం సభ్యులుగా వెళ్లి జాయింట్ సెలక్షన్ కమిటీ ముందు సాక్ష్యమిచ్చారు.

జస్టిస్ పార్టీ ఆంగ్ల పాలనను సమర్థించింది. 1925లో డాక్టర్ రామారావు మద్రాస్ శాసనసభలో ప్రత్యేక కన్నడ రాష్ట్ర ఏర్పాటు తీర్మానం ప్రవేశపెట్టారు. 1926లో శంకర్ నాయర్ ప్రత్యేక తమిళ రాష్ట్ర ఏర్పాటు తీర్మానం ప్రవేశపెట్టారు. రామదాసు పంతులు ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటు తీర్మానాన్ని ప్రవేశపెట్టారు. కాని అన్ని తీర్మానాలు వీగిపోయాయి.

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం ఏర్పాటు (1926, ఏప్రిల్ 26 - విజయవాడ)

1913 బాపట్ల ప్రథమాంధ్ర మహాసభలో ప్రత్యేక ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం గురించి చర్చ జరిగింది. 1917 ఫిబ్రవరిలో వెంకటపతిరాజు మద్రాస్ శాసనసభలో తెలుగు ప్రాంతానికి ప్రత్యేక విశ్వవిద్యాలయం కావాలని తీర్మానం ప్రవేశపెట్టాడు. విశాఖపట్నం సభ్యుడు సూర్యనారాయణ శాసనమండలిలో తీర్మానం ప్రతిపాదించారు. కానీ విద్యామంత్రి ఎ.వి. పాత్రో 1921 మద్రాస్ విశ్వవిద్యాలయం పునర్వ్యవస్థీకరణ బిల్లు ప్రవేశపెట్టారు. నాలుగు సంవత్సరాల తర్వాత 1925లో శాసన మండలిలో బిల్లు ప్రవేశపెట్టి సెలక్షన్ కమిటీకి నివేదించారు. బళ్లారి జిల్లాను మినహాయించాలని సత్యమూర్తి కోరారు.

ఆంధ్ర బదులు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం అని వ్యవహరించాలని కె.వి. రెడ్డినాయుడు సవరణ ప్రతిపాదించారు. చివరికి 1926, ఏప్రిల్ 26న విజయవాడలో కట్టమంచి రామలింగారెడ్డి ప్రథమ వైస్ ఛాన్సెలర్‌గా ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాన్ని స్థాపించారు. భాషాపరంగా పేరు పెట్టిన తొలి భారతీయ విశ్వవిద్యాలయం ఇదే. కాని విద్యాలయ కేంద్రం విషయంలో వివాదం ఏర్పడింది. పాలనా విభాగాలు విజయవాడలో, బోధనా శాఖలు రాజమండ్రిలో ప్రారంభించాలని నిర్ణయమైంది. ముఖ్యమంత్రి సుబ్బారాయన్ విద్యాలయ కేంద్రంగా రాజమండ్రి తగిన ప్రదేశమని ప్రతిపాదించి మళ్ళీ వివాదాన్ని లేవనెత్తారు. బొల్లి మునుస్వామినాయుడు (చిత్తూరు) రాయలసీమ ప్రాంతాన్ని ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం పరిధి నుంచి తొలగించమని తీర్మానం

ప్రతిపాదించారు.

1931లో పట్టాబి, అయ్యదేవర గాంధీజీని కలిసి ఆంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటు గురించి ప్రస్తావించారు. స్వాతంత్ర్యానంతరం ఏర్పడుతుందని గాంధీజీ చెప్పారు. వి.వి.గిరి, మోచర్ల రామచంద్రరావు, బొబ్బిలి రాజా, ఎ.వి. పాత్రోలు సెక్రటరీ ఆఫ్ స్టేట్ లార్డ్ లూథరన్‌ను కలిసి నూతన ఆంధ్ర రాష్ట్రాన్ని ఏర్పాటు చేయమని కోరారు. 1932లో బొబ్బిలిరాజా మద్రాస్ ముఖ్యమంత్రి అవగా గాడిచెర్ల శానసమండలిలో తక్షణమే ఆంధ్ర రాష్ట్రం ఏర్పాటు జరగాలని తీర్మానం ప్రతిపాదించారు. 1934లో ఆంధ్ర కాంగ్రెస్ స్వరాజ్య పార్టీ ఏర్పడింది. జి.వి. సుబ్బారావు ఈ పార్టీ కార్యదర్శి. 1934 విశాఖపట్నం ఆంధ్ర మహాసభ సమావేశంలో అయ్యదేవర ఆంధ్ర రాష్ట్ర స్థాపన జీవన్మరణ సమస్యగా పరిగణించాలని కోరారు. ఆంధ్ర నిధి ఏర్పాటుకు తీర్మానించారు. 1935 మార్చిలో కెప్టెన్ షా బ్రిటిష్ పార్లమెంటులో ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్రం కోసం వాదించారు.

వివాదాలు, అభిప్రాయ భేదాలు

1913 ఏప్రిల్‌లో రాయలసీమ జిల్లాల వారు కర్నూలు జిల్లా మహానంది వద్ద గుత్తి కేశవ పిళ్లై అధ్యక్షతన సమావేశమై ఆంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటు సాధ్యం కాదని ప్రకటించారు. కేశవపిళ్లై ఆంధ్రోద్యమాన్ని బ్రాహ్మణ ఉద్యమంగా చిత్రించాడు. 1917 నెల్లూరు 5వ ఆంధ్ర మహాసభలో కూడా వివాదం తలెత్తింది. 1924 విజయవాడలో జరిగిన ఆంధ్ర రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ కమిటీ ఎన్నికల్లో గాడిచెర్లను అధ్యక్షుడిగా ప్రతిపాదించగా సర్కారు జిల్లాలవారు అంగీకరించలేదు. 1931, అక్టోబరులో ఆంధ్ర మహాసభ ప్రత్యేక సమావేశం కడప కోటిరెడ్డి అధ్యక్షతన జరిగింది (మద్రాస్). రాయలసీమకు ప్రత్యేక ప్రాతినిధ్యం ఇవ్వాలని కల్లూరి సుబ్బారావు, ప్రత్యేక రాయలసీమ రాష్ట్రం ఏర్పరచాలని సుబ్రహ్మణ్యం ప్రతిపాదించారు.

రాయలసీమ మహాసభలు

ప్రథమ సమావేశం 1934, జనవరి 28న మద్రాస్‌లో నెమలి పట్టాభిరామారావు అధ్యక్షతన జరిగింది. ఈ సభలను ప్రారంభించింది సత్యమూర్తి. వీరు ఈ సమావేశంలో తిరుపతిలో ప్రత్యేక విశ్వవిద్యాలయం స్థాపించాలని కోరారు. రెండో సభ 1935లో కడపలో జరిగింది. 1937 ఎన్నికల్లో రాజగోపాలాచారి ముఖ్యమంత్రిగా కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం ఏర్పడింది. పట్టాభి ఆంధ్ర రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ అధ్యక్షులయ్యారు. రాజ్యాంగం అమలుకు ముందే ఆంధ్ర రాష్ట్రం ఏర్పడాలని శాసనసభ స్పీకర్ బులుసు సాంబమూర్తి ప్రకటించారు. రాజగోపాలాచారి మంత్రివర్గంలో టంగుటూరి, బెజవాడ, వి.వి.గిరి ముగ్గురు ఆంధ్రులకు మంత్రి పదవులు ఇచ్చారు. కానీ రాయలసీమకు ప్రాతినిధ్యం ఇవ్వలేదు. రాజాజీ, రాజన్ లాంటివారు ఆంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటుకు వ్యతిరేకంగా ప్రకటనలు కూడా చేశారు. "మనకు తమిళ మంత్రులు ప్రత్యేక రాష్ట్రం ఇచ్చేకంటే ముందే ఆంగ్లేయులు దేశానికి స్వాతంత్ర్యం ఇవ్వగలరు" అని పట్టాభి వ్యాఖ్యానించడం నిజమైంది.

శ్రీబాగ్ ఒప్పందం 1937, నవంబరు 16

1937లో ఆంధ్ర మహాసభ రజతోత్సవాలు విజయవాడలో జరిగాయి. 300 మంది ప్రతినిధులు హాజరయ్యారు. కడప కోటిరెడ్డి అధ్యక్షులు. హల హర్వి సీతారామిరెడ్డి సభలను ప్రారంభించారు. ఇద్దరూ రాయలసీమ వారే. వారి ఉపన్యాసాల్లో రాయలసీమ ప్రజలకున్న అనుమానాలను తొలగించాల్సిన బాధ్యత సర్కారు నాయకులపై ఉందని పేర్కొన్నారు. 1937 దీపావళి పండగను ఆంధ్ర రాష్ట్ర దినోత్సవంగా జరుపుకున్నారు. 1937, నవంబరు 16న సర్కారు, రాయలసీమ నాయకులు మద్రాస్‌లోని కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు నివాస గృహం శ్రీబాగ్‌లో ఒప్పందాన్ని కుదుర్చుకున్నారు.

విశ్వవిద్యాలయం, నీటిపారుదల, శాసనసభలో స్థానాలు లాంటి విషయాలపై అంగీకారానికి వచ్చారు. వాల్తేరు, అనంతపురాల్లో రెండు విద్యాకేంద్రాలు అభివృద్ధి చేయాలి. 10 సంవత్సరాల పాటు నీటిపారుదలలో రాయలసీమకు ప్రాధాన్యం ఇవ్వాలి. రాజధాని, హైకోర్టులలో ఏది

కావాలో నిర్ణయించుకునే హక్కు రాయలసీమ వారికే ఇవ్వాలి. ఒప్పందం అనంతరం ఆంధ్ర ప్రతినిధులు వెంటనే ఆంధ్ర రాష్ట్ర ఏర్పాటుకు తీర్మానం ప్రతిపాదించమని రాజాజీని కోరారు. 1938లో ఆంగ్ల ప్రభుత్వం ప్రస్తుతానికి ఎలాంటి నూతన రాష్ట్రాలు ఏర్పాటు చేయడానికి వీలుకాదని పేర్కొంది. దానికి నిరసనగా టులుసు సాంబమూర్తి తన స్పీకర్ పదవికి రాజీనామా చేయడానికి పూనుకొనగా అధిష్టానం అంగీకరించలేదు. 1941లో ఆంధ్ర మహాసభలు విశాఖపట్నంలో శ్రీ విజయ అధ్యక్షతన జరిగాయి. ఈ సభలు రాయలసీమ కరవుకు లక్ష రూపాయల నిధి వసూలుచేసి సహాయ కార్యక్రమాలు చేశాయి. 1943లో సభ బళ్లారిలో జరిగింది. 1946 వరకు శ్రీ విజయ అధ్యక్షులుగా ఉన్నారు. 1947 నవంబరులో నెహ్రూ "భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాన్ని ఏర్పాటు చేయడానికి అంగీకరిస్తున్నాం" అని పేర్కొన్నారు. ఆంధ్ర రాష్ట్ర అవతరణ

రాజ్యాంగ ముసాయిదా ప్రతిలో (1948 ఫిబ్రవరి) ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్రాన్ని చేర్చలేదు. రాజ్యాంగ పరిషత్ కు చెందిన 10 మంది తమిళ సభ్యులు ప్రత్యేక తమిళ రాష్ట్రం కావాలని నినాదం లేవనెత్తారు.

ఎస్.కె. థార్ కమిషన్ (1948, జూన్ 17, డిసెంబరు 10 నివేదిక)

అలహాబాద్ హైకోర్ట్ మాజీ న్యాయమూర్తి ఎస్.కె.థార్ అధ్యక్షుడిగా, పన్నాలాల్, జగత్ నారాయణ లాల్ సభ్యులు. కమిషన్ 1948 సెప్టెంబరులో మద్రాస్ వచ్చింది. ఆంధ్రులు ప్రత్యేక రాష్ట్రాన్ని కోరగా నీలం సంజీవరెడ్డి భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటును వాయిదా వేయాల్సిందిగా లేదా శ్రీబాగ్ ఒప్పందాన్ని రాజ్యాంగంలో చేర్చాలని కోరారు. 1946 ఎన్నికల్లో టంగుటూరి ప్రకాశం పంతులు ముఖ్యమంత్రి అయ్యారు. కాని రాయలసీమకు ఒకే మంత్రి పదవి ఇచ్చారు. 1947 నంద్యాల రాయలసీమ మహాసభలో సంజీవరెడ్డి రాయలసీమకు తగిన రక్షణలు ఇస్తేనే ఆంధ్ర రాష్ట్రంలో కలుస్తామని చెప్పారు. 1948 ఆంధ్ర కాంగ్రెస్ ఎన్నికల్లో పట్టాభివర్గం సంజీవరెడ్డిని, ప్రకాశం వర్గం రంగాను బలపరిచింది. సంజీవరెడ్డి ఓడిపోయారు.

కాంగ్రెస్‌లో ముఠా తగాదాలు ఆంధ్రోద్యమాన్ని దెబ్బతీశాయి. ఇలాంటి విషయాలన్నీ గమనించిన థార్ కమిషన్ 1948, డిసెంబరు 10న నివేదికను సమర్పించి భాషా ప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటు దేశ సమైక్యతకు భంగం కలిగిస్తుందని, కొంతకాలం తర్వాత పాలనా సౌలభ్యం ప్రాతిపదికగా మాత్రమే రాష్ట్రాల పునర్విభజన చేయాలని సూచించింది.

జె.వి.పి. రిపోర్ట్

థార్ కమిషన్ నివేదికకు నిరసనగా ప్రదర్శనలు జరిగాయి.

1948 జయపూర్ కాంగ్రెస్సమావేశం నిర్ణయం ప్రకారం భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాల గురించి పునర్ విచారణ చేయడానికి జె.వి.పి.కమిటీని ఏర్పరిచారు. జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ, సర్దార్ వల్లభాయ్ పటేల్, పట్టాభి సీతారామయ్యసభ్యులుగా ఉన్న కమిటీ 1949, ఏప్రిల్ 4న నివేదిక ఇచ్చింది.

భాషాప్రయుక్త రాష్ట్రాల ఏర్పాటును కొంతకాలం వాయిదా వేయాలని, మద్రాస్‌ను వదులుకుంటే ఆంధ్రరాష్ట్ర నిర్మాణం చేయవచ్చని నివేదికలో పేర్కొన్నారు. ఆంధ్రరాష్ట్ర ఏర్పాటుకు పొరుగు రాష్ట్రాల సమ్మతి అవసరమని టి.టి. కృష్ణమాచారి అడ్డంకి కల్పించే యత్నం చేశారు. తిరిగి ప్రాంతీయ విభేదాలు తలెత్తాయి. మద్రాస్‌పై హక్కు వదులుకోవడానికి ప్రకాశం అంగీకరించలేదు.

పార్టీషన్ కమిటీ (విభజన సంఘం)

1949లో మద్రాస్ ప్రభుత్వం ముఖ్యమంత్రి కుమార్‌స్వామి రాజాఅధ్యక్షుడిగా ఆస్తుల విభజన సంఘాన్ని నియమించింది. ప్రకాశం పంతులు, బెజవాడ గోపాలరెడ్డి, కళా వెంకట్రావు, ఎం. భక్తవత్సలం, టి.టి. కృష్ణమాచారి, మాధవన్ మీనన్ సభ్యులు. మద్రాస్ నగర విషయంలో సభ్యుల మధ్య అభిప్రాయభేదాలు తలెత్తాయి. నూతన రాజధాని ఏర్పడే వరకు మద్రాస్‌లోనే రాజధాని, హైకోర్టు ఉండాలని ప్రకాశం పంతులు కోరగా, మిగతావారు ఆంధ్రప్రాంతంలో ఉండాలని వాదించారు. ఆస్తుల పంపకంలో కూడా మెజారిటీ సభ్యుల వాదనను నిరాకరించిన ప్రకాశం, లిఖితపూర్వకంగా

తన అసమ్మతిని తెలపడంతో కేంద్రప్రభుత్వం ఆంధ్రరాష్ట్ర స్థాపనను వాయిదా వేసింది.

స్వామి సీతారాం నిరాహార దీక్ష

1951 ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెస్ కమిటీ అధ్యక్ష ఎన్నికల్లో పట్టాభి సీతారామయ్య, నీలం సంజీవరెడ్డిని; ప్రకాశం పంతులు రంగాను నిలబెట్టగా రంగా ఓడిపోయాడు. ఫలితంగా ప్రకాశం పంతులు, ఎన్టీ రంగా కిసాన్ మజ్దూర్ పార్టీని స్థాపించారు. ఈ సమయంలో గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి 1951, ఆగస్టు 15న నిరాహారదీక్ష ప్రారంభించి, వినోబాభావే సలహా ప్రకారం సెప్టెంబరు 20న 35 రోజుల తర్వాత దీక్ష విరమించారు.

అసంతృప్తితో ఉన్న ఆంధ్రులు 1952 ఎన్నికల్లో కాంగ్రెస్‌ను ఘోరంగా ఓడించారు. ప్రకాశం నాయకత్వంలో కిసాన్ మజ్దూర్ పార్టీ, కమ్యూనిస్ట్‌లు యునైటెడ్ డెమోక్రాటిక్ ఫ్రంట్ (UDF)గా ఏర్పడ్డారు. కాని గవర్నర్ కాంగ్రెస్ నాయకుడు రాజగోపాలాచారిని మంత్రివర్గం ఏర్పాటు చేయమని కోరాడు. రాజాజీ ఆంధ్రులకు అన్యాయం చేస్తూ కృష్ణా - పెన్నార్ ప్రాజెక్టు నిర్మించి కృష్ణానదీ జలాలను మద్రాస్‌కు తరలించడానికి నిశ్చయించారు. దాంతో ఆంధ్రాలో అసంతృప్తి జ్వాలలు ప్రజ్వరిల్లాయి. దీనిపై కేంద్ర ప్రభుత్వం ఖోస్లా కమిటీని నియమించింది. కమిటీ కృష్ణా పెన్నార్ స్థానంలో నాగార్జునసాగర్ (నందికొండ) ప్రాజెక్టు నిర్మించమని నివేదిక ఇచ్చింది.

పొట్టి శ్రీరాములు (1952, అక్టోబరు 19 - డిసెంబరు 15)

1901లో నెల్లూరు జిల్లాలో జన్మించారు. బొంబాయిలో శానిటరీ డిప్లొమా అనంతరం రైల్వే ఉద్యోగిగా చేరారు. 1928లో భార్య, కుమారుడు, తల్లి మరణించడంతో వైరాగ్యం చెంది కట్టుబట్టలతో సబర్బి ఆశ్రమంలో చేరారు. 'శ్రీరాములు లాంటి సేవాతత్పరులు పదిమందితో ఒక్కరోజులో స్వరాజ్యం సాధించవచ్చు' అని గాంధీజీ స్వయంగా పేర్కొన్నారు. కొమరవోలు, అంగలూరు ఆశ్రమాల్లో నిర్మాణాత్మక కార్యక్రమాల్లో పాల్గొన్నారు. హరిజనుల దేవాలయ ప్రవేశం, అంటరానితనం నిర్మూలనకు నిరాహార దీక్షలు చేశారు. 1950లో ఆంధ్రాలో ఖద్దరు

ప్రచారం ప్రారంభించి గాంధీ స్మారక నిధికి సంచాలకుడిగా నియమితులయ్యారు. 1952, అక్టోబరు 19న మద్రాస్‌లోని బులుసు సాంబమూర్తి ఇంట్లో ఆమరణ నిరాహార దీక్ష ప్రారంభించి 1952, డిసెంబరు 15 అర్ధరాత్రి స్వర్గస్తులయ్యారు (ఈ నిరాహార దీక్ష 58 రోజులపాటు కొనసాగింది). దాంతో అల్లర్లు జరిగాయి. పోలీసుల కాల్పుల్లో 7 మంది పౌరులు మరణించారు. నెలరోజుల్లో ఆంధ్రరాష్ట్ర ఏర్పాటు జరుగుతుందని నెహ్రూ 1952, డిసెంబరు 19న లోక్‌సభలో ప్రకటించడంతో ప్రజలు శాంతించారు.

వాంఛా కమిషన్ (1952)

కేంద్ర ప్రభుత్వం 1952లో రాజస్థాన్ హైకోర్టు ప్రధాన న్యాయమూర్తి కైలాసనాథ్ వాంఛా అధ్యక్షతన ఒక కమిటీని నియమించగా, కమిటీ 1953, మార్చి 23న నివేదిక ఇచ్చింది. ఆంధ్ర, రాయలసీమతోపాటు బళ్లారిలోని ఆలూరు, ఆదోని, రాయదుర్గ తాలూకాలతో ఆంధ్ర రాష్ట్రం ఏర్పాటును కమిటీ సూచించింది. రాయలసీమ ప్రజలు శ్రీబాగ్ ఒప్పందాన్ని అనుసరించి రాజధానిని రాయలసీమలో ఏర్పాటు చేయాలని కోరారు. కమ్యూనిస్ట్‌లు విజయవాడను రాజధానిగా ఉంచాలని పట్టుబట్టారు. నీలం సంజీవరెడ్డి ప్రకాశం, ఎన్టీ రంగాల సహాయం కోరారు. నాటికి కిసాన్ మజ్దూర్ పార్టీ ప్రకాశం నాయకత్వంలో ప్రజా సోషలిస్ట్ పార్టీగా, ఎన్టీ రంగా నాయకత్వంలో కృషికార్ లోక్‌పార్టీగా విడిపోయింది. కమ్యూనిస్ట్‌లకు భయపడిన వీరు కాంగ్రెస్‌తో చేతులు కలిపారు. వీరంతా కర్నూలు రాజధానిగా అంగీకరించారు. కాని శాసనసభలో కృషికార్ లోక్‌పార్టీ తన అభిప్రాయాన్ని మార్చుకుని తిరుపతిని రాజధానిగా కావాలని కోరింది. కాని 1953 అక్టోబరు 1న కర్నూలు రాజధానిగా ఆంధ్ర రాష్ట్రం ఏర్పాటైంది. 1954 జులై 4న హైకోర్టును గుంటూరులో ఏర్పరచాలని ఆంధ్ర శాసనసభ తీర్మానించింది. ప్రకాశం ముఖ్యమంత్రిగా, నీలం సంజీవరెడ్డి ఉపముఖ్యమంత్రిగా, చందూలాల్ మాధవ్ త్రివేది గవర్నర్‌గా ఆంధ్ర రాష్ట్రం ఏర్పడింది. ఆంధ్ర రాష్ట్ర తొలి స్పీకర్ ఎన్.వెంకటరమణయ్య.